

Kulturhistorisk inventering av kyrkobyggnader och kyrkomiljöer i
Linköpings stift 2005

VADSTENA KLOSTER KYRKA

S:t Pers socken
Vadstena kommun
Linköpings stift
Östergötlands län

ÖSTERGÖTLANDS LÄNSMUSEUM

Raoul Wallenbergs plats • Box 232 • 581 02 Linköping • Tel 013-23 03 00 • Fax 013-14 05 62
info@ostergotlandslansmuseum.se • www.ostergotlandslansmuseum.se

VADSTENA KYRKA

Kulturhistorisk inventering av kyrkobyggnader och kyrkomiljöer i Linköpings stift
Delrapport januari 2005

Innehåll

Inledning	3
Bakgrund.....	3
Syfte.....	3
Kulturminneslagen	3
Kulturhistorisk bedömning.....	3
Inventeringens uppläggning och rapport.....	4
VADSTENA KLOSTERKYRKA	5
BESKRIVNING OCH HISTORIK	5
Socknen	6
Kyrkomiljön	6
Kyrkogården.....	7
Kyrkobyggnaden	7
<i>Exteriör beskrivning</i>	11
<i>Interiör beskrivning</i>	12
KULTURHISTORISK BEDÖMNING	14
Kyrkogården.....	14
Kyrkobyggnaden	14
HÄNDELSELISTA	16
BEFINTLIGA SKYDDSFORMER	21
KÄLLOR	22
Övriga inventeringar.....	22
Kartor	22

Inledning

Bakgrund

Med utgångspunkt i behovet av att förbättra kunskapsunderlaget för våra kyrkobyggnader och kyrkomiljöer genomförs en stiftsövergripande kulturhistorisk inventering. På uppdrag av Linköpings stift utför Östergötlands länsmuseum inventeringen inom stiftets del av Östergötlands län. Arbetet bekostas av medel från den kyrkoantikvariska ersättningen och påbörjades under år 2004. Projektet beräknas vara avslutat vid utgången av år 2006. Inventeringen berör de till Svenska kyrkan hörande kyrkobyggnader som omfattas av kulturminneslagen. Lagen gäller de kyrkobyggnader som är tillkomna före utgången av år 1939 och ytterligare några som skyddas genom särskilt beslut av Riksantikvarieämbetet. Denna rapport utgör en delrapport i inventeringen vars resultat kommer att sammanställas och analyseras i en stiftsövergripande rapport.

Syfte

De stiftsövergripande inventeringarnas syfte är:

- att lyfta fram och öka förståelsen för kyrkans kulturvärden och att främja kontakterna mellan kyrkan och kulturmiljövården
- att skapa ett underlag för församlingarnas/samfälligheternas planering och förvaltning av kyrkan/kapellet och för vård- och underhållsplaner
- att sammanställa ett enhetligt och tillgängligt kunskapsunderlag med beskrivning av och historik för den enskilda kyrko/kapellbyggnaden samt en bedömning av de kulturhistoriska värdena. Inventeringen blir samtidigt en samlad dokumentation och överblick av kyrkobyggnader/kapell och kyrkomiljöer i stiftet från 2000-talets första decennium.
- att skapa ett underlag för handläggning av kyrkoantikvariska ärenden och för bedömning av var det är särskilt viktigt att stödja insatser med kyrkoantikvarisk ersättning.

Kulturminneslagen

Enligt Lag om kulturminnen m.m. (SFS 1988:950) skall Svenska kyrkans *kyrkobyggnader*, *kyrkotomter* och *begravningsplatser* vårdas och underhållas så att deras kulturhistoriska värde inte minskas. Tillstånd måste sökas hos länsstyrelsen för att göra väsentliga förändringar av kyrkobyggnaden.

Kulturhistorisk bedömning

Den kulturhistoriska bedömningen görs utifrån principer som tagits fram av och fortlöpande diskuteras med representanter för Linköpings stift, länsstyrelserna i Jönköpings, Kalmar, och Östergötlands län samt läns museerna i Jönköpings och Kalmar län. En kulturhistorisk bedömning är aldrig definitiv utan hela tiden föremål för omvärderingar. Bedömningen utgår från såväl den enskilda kyrkobyggnadens värden som kyrkomiljöns i sin helhet, men också till värden i förhållande till andra kyrkobyggnader i stiftet och övriga landet. Inför varje planerad förändring skall tillstånd inhämtas från länsstyrelsen och varje ärende behandlas där från fall till fall. Den kulturhistoriska bedömningen utgör underlag för beslut om vilka åtgärder som kan vara berättigade till kyrkoantikvarisk ersättning.

Inventeringens uppläggning och rapport

Rapporten består av en historik över kyrkobyggnaden, en beskrivning av exteriör och interiör, fotografier och en kulturhistorisk bedömning. Arbetet har varit uppdelat i en fältdel med inventering och fotografering samt en arkivgenomgång. De aktuella arkiv som gått igenom har främst varit läns museets topografiska arkiv och Antikvarisk-topografiska arkivet, Riksantikvarieämbetet i Stockholm. Uppgifter har vidare hämtats från aktuell litteratur däribland hembygds litteratur. I viss mån har lantmäteriets handlingar och kartor nyttjats. De i rapporten redovisade arkivuppgifterna utgör en sammanfattning av genomgångna arkiv och ska inte ses som en komplett beskrivning av händelser i kyrkobyggnadens historia. Arbetet inkluderar en omfattande fotodokumentation varav endast en mindre del är presenterad i denna rapport. Delar av inventeringsmaterialet görs tillgängligt via Kulturmiljövårdens bebyggelseregister, vilket är ett informationssystem som förvaltas av Riksantikvarieämbetet (www.raa.se).

Fältarbetet, fotografering och rapportsammanställningen har utförts av antikvarie Anna Lindqvist vid Östergötlands läns museum. Rapporterna finns tillgängliga på Linköpings stift, Länsstyrelsen i Östergötlands län, Östergötlands läns museum samt på respektive kyrklig samfällighet.

VADSTENA KLOSTERKYRKA

Örtagården 1, S:t Pers socken, Vadstena kommun, Dals härad, Östergötlands län och landskap, Linköpings stift

Vadstena klosterkyrka ligger i stadens norra delar och omges fortfarande av flera klosterbyggnader, som munk- och nunneklostren. Klosterkyrkan uppfördes under en ca 50-års period och invigdes 1430. Den är en treskeppig hallkyrka med ett smalare kor, det så kallade brödrakoret, i väster. Den nuvarande sakristian uppfördes 1926 efter ritningar av arkitekt Erik Fant. Kyrkan är uppförd av en lokal kalksten med oputsade murar och strävpelare. Takresningen med två takfall och takryttare, tillkom vid en omfattande restaurering på 1890-talet under ledning av arkitekt Gustaf Pettersson. Takfallen är skiffertäckta och sakristietaket och takryttaren klädda med kopparplåt. Huvudingången är på östra gaveln, men ingångar finns även på södra och norra sidan. Interiören präglas fortfarande i hög grad av den medeltida byggnadsepoken med pelare, valv och kalkmålningar samt träskulpturer och gravhällar av mycket hög konstnärlig kvalitet. Inredningen, såsom bänkar, predikstol och orgel i nygotik härstammar från restaureringen på 1890-talet.

BESKRIVNING OCH HISTORIK

Utdrag ur ekonomisk karta 1983, blad 8E 6j Vadstena

Utdrag ur häradsekonisk karta 1868-1877, Orlunda

Socknen

S:t Pers socken omfattar Vadstena stad och omland. Under medeltiden tillhörde delar av S:t Pers socken Klåstad socken. Vid nyligen utförda arkeologiska utgrävningar har man funnit resterna efter Klåstads på 1500-talet nedlagda sockenkyrka. Vid undersökningarna påträffades även spår efter en äldre träkyrka. S:t Pers socken består av slättbygd och jordbruk har varit huvudnäringen på landsbygden. Inom socknen finns flera stora gårdar, bl a Kungs Starby, Klosterstad, Huvudstad och Qvissberg. Vadstena omnämns i de skriftliga källorna under senare hälften av 1200-talet, då kungafamiljen anlägger en gård där. Under 1300-talet vistades Birgitta Birgersdotter i palatset hos kung Magnus Eriksson. Birgitta bodde på gården Ulvåsa, som är belägen ca tre mil nordöst om Vadstena. Birgitta blev helgonförklarad 1391 och omtalas därefter som den heliga Birgitta. Palatset i Vadstena donerades på 1300-talet av kung Magnus Eriksson till klosterändamål. Vadstena kloster blev det rikaste och mest betydelsefulla klostret i senmedeltidens Sverige. Vadstena fick stadsprivilegier år 1400. Efter reformationen fick staden en ny betydelse då Vadstena slott uppfördes under 1500- och 1600-talen. Vadstena är en av landet bäst bevarade medeltida städer med ursprungligt gatunät och en enhetlig trähusbebyggelse från 1700- och 1800-talen.

Kyrkomiljön

Klosterkyrkan ligger i stadens norra delar och omges av flera klosterbyggnader, som munk- och nunneklostren samt omgärdas av en hög mur. Den norra klosterlängan visade sig vid en omfattande antikvarisk undersökning 1956-1969 utgöra 1200-talets folkungapalats, som ombyggts i enlighet med Birgittas föreskrifter. Söder om klosterområdet finns tornet bevarat efter den medeltida stadskyrkan S:t Per. Kyrkan hade ett långt gånget eftersatt underhåll i slutet av 1700-talet och man beslöt att istället utnyttja klosterkyrkan som församlingskyrka. S:t Pers kyrka revs 1829-31, medan tornet fick stå kvar eftersom klosterkyrkan inte hade något klocktorn. I anslutning till S:t Pers kyrka har det påträffats rester under mark efter en äldre kyrka från 1100-talet. Vid kyrkogårdens södra ingång ligger Gamla Teatern, som är en av landets äldsta bevarade landsortsteatrar. Den uppfördes 1826 i hörnet av den forna munkträdgården. Öster om kyrkogården ligger det tidigare hospitalet som nu blir inrymmer Vadstena folkhögskola. Kyrkomiljön ingår som en väsentlig del av riksintresseområdet i Vadstena.

Kyrkogården

Beskrivningen och historiken kompletteras efter avslutad kyrkogårdsinventering.

Kyrkobyggnaden

Den heliga Birgitta avled 1373, men hon efterlämnade noggranna och utförliga föreskrifter för hur klostret och klosterkyrkan skulle byggas. Byggnadsgången kan följas år från år genom anteckningarna i Vadstenadiariet, som fördes utav bröderna. Medan det stora kyrkobygget i sten pågick användes ett provisoriskt träkapell. Vadstena klosterkyrka uppfördes av en lokal kalksten med utvändiga blottade kalkstenskvadrar med strävpelare. Den är en stor treskeppig hallkyrka med ett smalare kor som ligger i väster, helt enligt den heliga Birgittas anvisningar.

Mellan portarna i öster skulle det upphöjda Mariaaltaret placeras. Det s k brödrakoret i väster uppfördes först. Korets kryssvalv av tegel slogs 1398 av Johan murmästare. Det blev sedan förebilden för en rad olika sockenkyrkor. Brödrakoret eller munkkorets golvnivå är betydligt lägre beläget än långhusgolvet. Det har spekulerats i om det beror på att planerna ändrades under byggtiden eller om koret redan från början planerades i två våningar genom ett inlagt bjälklag. År 1405 kunde bröderna börja använda koret och därefter uppfördes långhuset. Det treskeppiga långhuset började välvas 1420 och försågs med stjärnvalv på åttkantiga kalkstenspelare. Långhusets valv dekorerades därefter med en rankornamentik. Kyrkan i sin helhet invigdes 1430. Det finns omkring 2000 registrerade stenhuggarmärken i klosterkyrkan. De tillkom troligen vid början av 1400-talet. Varje verksam stenhuggare högg in sitt speciella tecken på den färdiga stenen innan den murades in på sin plats. Stenhuggarmärkena representerar 50 olika typer varav ett tiotal endast förekommer en enda gång. Antalet stenhuggare som varit anställda mer varaktigt under kyrkobyggandet uppgår till omkring 35. Kyrkan hade ursprungligen ett flertal olika ingångar och kyrkorummet var indelat med skrank och läktare vilket gjorde att systrar, bröder och pilgrimer kunde vara åtskilda. Det är dock oklart exakt hur kyrkorummet ursprungligen disponerades. I nordväggen finns resterna av en läktare, där biskopen och olika stormän kunde övervara mässan och höra systrarnas sång. Intill denna läktare fanns ingången till systrarnas läktare. I kyrkans fasader finns det fortfarande spår efter anslutande klosterbyggnader. Huvudingången för lekmännen var då som nu på östra gaveln.

Klosterkyrkan 1903.

Vadstena kom att bli högadelns främsta helgedom under senmedeltiden och gynnades av många frikostiga donationer. Vid medeltidens slut uppgick antalet altaren i klosterkyrkan till minst ett sextiotial. Varje altare var invigt till ett särskilt helgon eller speciellt ändamål och till altaret hörde även ett altarskåp eller en helgonbild. Endast ett medeltida altare finns bevarat till idag. Det är ett litet altare på västsidan av den östligaste pelaren i kyrkans norra del. Däremot finns en stor del av den stora och rika medeltida bildskatten, som t ex altarskåp, skulpturer och triumfkrucifix, bevarad som funnits i klosterkyrkan. Ett stort antal högfrälse och bemärkta personer har begravts i kyrkan, bl a Bo Jonsson Grip, vilket även visar på

klostrets stora kulturella och sociala betydelse. Ett sjuttioal gravhällar av hög kvalitet är bevarade, många förmodligen tillverkade på platsen. Det kyrkorum som stod färdigt vid mitten av 1400-talet var sannolikt mer utsmyckat än vad klosterstiftaren tänkt sig. Valven pryddes av kalkmålningar och adelsmännens praktfulla gravminnen och målade vapen präglade troligen kyrkan.

I mitten av 1500-talet skedde stora förändringar i klosterkyrkan. Bröderna lämnade klostret och då stadskyrkan S:t Per eldhärjats flyttades församlingens gudstjänster över till klosterkyrkan som ändrades för luthersk gudstjänst. Den försågs med kyrkbänkar, predikstol och dopfont. Högaltaret flyttades till kyrkans östra del och ett kor inreddes. Sannolikt uppfördes nu en utvändig sakristia mellan strävpelarna på östra gaveln. Stadsförsamlingen flyttade tillbaka till S:t Pers kyrka 1577. Systrarna var dock kvar till 1595 och använde brödrakoret som gudstjänstrum. Klosterkyrkan utnyttjades även av herrskapet på Vadstena slott. Gustav Vasa och Katarina Stenbock vigdes där 1552. Gustav Vasas ena son, hertig Magnus begravdes i kyrkan. Ett mycket påkostat monumentet utfördes av byggmästaren vid slottsbygget Hans Flemming omkring år 1599. Det står på ursprunglig plats i kyrkans nordöstra del. År 1595 beslöt hertig Karl att förbjuda all katolsk religionsutövning i riket. I samband med hertig Magnus begravning samma år lät hertig Karl stänga klostret och nunnorna fördrevs. Under de följande 200 åren användes kyrkan endast sporadiskt för bl a begravningar och i andra mer högtidliga sammanhang. Kunskapen om förhållandena i klosterkyrkan under 1600- och 1700-talen är lite kända. Under riksänkedrottningen Hedvig Eleonoras tid under 1600-talets sista decennier genomfördes dock mera genomgripande förändringar av interiören, då bl a de medeltida tegelläktarna revs.

Under 1700-talet utgjorde kyrkans höga takresning ett återkommande problem. Den för västliga och nordvästliga vindar hårt utsatta platsen och den höga takresningen med takryttare hade konstruktionsmässigt varit svårhanterlig och under lång tid krävt mycket underhåll. År 1781 inleddes på kunglig befallning en omfattande ombyggnad av kyrkan då bl a takresningen förändrades till ett lågt sadeltak.

Vadstena klosterkyrka ca 1900-1910.

Den närbelägna S:t Pers kyrka krävde i slutet av 1700-talet genomgripande reparationer och man beslöt att istället flytta över församlingsverksamheten till klosterkyrkan. Klosterkyrkan genomgick en omfattande renovering och invigdes för sitt nya ändamål 1829. En ny huvudingång hade tagits upp i väster och högaltaret fick ge plats för en orgel. Klosterkyrkan hade inte tidigare någon orgel. Anledningen var att Birgitta uttryckligen föreskrev att orgel inte fick förekomma i hennes orden. Först på 1820-talet när klosterkyrkan skulle förvandlas till ordinarie församlingskyrka aktualiserades orgelfrågan. År 1833 stod en orgel färdig byggd

av orgelbyggaren Gustaf Andersson i Stockholm. Fasaden utfördes efter ritningar av arkitekt Carl Gustaf Blom Carlsson vid Överintendentsämbetet. Orgeln placerade i väster på en orgelläktare ritad av byggmästare Abraham Nyström från Kristberg. S:t Pers kyrka revs, med undantag för tornet som fick vara kvar eftersom klosterkyrkan saknade anordning för klockorna, då takryttaren hade rivits i samband med att taket gjordes om 1781. En rad inventarier från stadskyrkan flyttades över till klosterkyrkan.

Under 1800-talet skedde kontinuerligt en rad förändringar i kyrkorummet. Väggarnas puts knackades delvis ner och fönsteröppningarna försågs successivt med nya fönsterbågar. Enligt Birgittas föreskrifter var färgade fönster förbjudna i hennes ordens kyrkor. Men under 1800-talets andra hälft tillkom de nuvarande gjutjärnsbågarna med färgat glas, bl a efter ritningar av byggmästarebröderna August och Robert Nyström, söner till Abraham Nyström. Glasmålningarna i långhusets och brödrakorets västfönster är tillkomna i samband med 1890-talets restaurering. De är utförda efter förslag av arkitekt Gustaf Petterson, som hämtat inspiration från de höggotiska fönstren i koret i Lye kyrka på Gotland. Arkitekt Claes Grundström vid Överintendentsämbetet fick 1881 i uppdrag att upprätta ett förslag till restaurering av kyrkan. Det dröjde dock mer än 10 år innan förslaget, i reviderat skick, utfördes under ledning av arkitekt Gustaf Petterson. Petterson (1855-1933) var arkitekt vid Överintendentsämbetet och har förutom restaureringen i Vadstena klosterkyrka varit ansvarig för restaureringen av Visby domkyrka 1890-1892. Interiören präglas i hög grad fortfarande av den omfattande restaureringen, som utfördes mellan åren 1892-1898. Petterson avlägsnade eftermedeltida tillägg, betonade intrycket av hög ålder och förstärkte dess monumentalitet. Restaureringen hade som ändamål att ”på samma gång den så mycket som möjligt bevarar den värderika kyrkans egendomliga arkitektur, åt församlingarna förskaffa en för de nutida gudstjenstliga förrättningarna lämpad helgedom.” En av restaureringens bärande idéer var att flytta högaltaret till dess ursprungliga plats i väster, vilket innebar att orgelläktaren måste rivas. Den kvarvarande putsen på väggarna knackades ner och den nuvarande fasta inredningen tillkom. Altarring, predikstol, bänkinredning och orgelfasaden utfördes i en enhetlig nygotisk stil i svagt betsad ek av snickaren C G Petersson och skulptören A Stenström i Skara. Arkitekt Gustaf Petterson stod för ritningar till den fasta inredningen, med undantag av orgeln som slutgiltigt byggdes efter ritningar utförda av arkitekt Adrian Crispin Peterson i Göteborg. Taket blev ånyo föremål för omändring. Det återfick en högre takresning, nu i två avsatser samt med en takryttare förskjuten mot väster. Takets kopparplåt ersattes av skifferplattor.

År 1926 uppfördes en ny sakristia efter ritningar utförda av arkitekt Erik Fant. Den förlades på den södra sidan i vinkeln mellan långhuset och koret. Där hade tidigare brödernas sakristia varit placerad. Den revs i början av 1800-talet. Vid renoveringen på 1890-talet inreddes en

sakristia i det forna brödrakoret. Nu återställdes brödrakoret och västingången, som togs upp redan i samband med renoveringen 1829 sattes igen.

Den senaste renoveringen 1978-1983 innebar inga större förändringar av kyrkorummet. Vid renoveringen upptäcktes dock kalkmålningar i långhusets stjärnvalv. Dekormålningen togs fram och kompletterades. Den består av stiliserade klöverblad och växtliknande rankornamentik. Valvens dekor är tillkommen i direkt anslutning till valvslagningen omkring 1420.

Exteriör beskrivning

Kyrkan är orienterad i öst-västlig riktning med koret i väster. Långhuset är rektangulärt med ett smalare och lägre rakslutet kor. En sakristia finns mellan korets södra sida och långhusets västra gavel. Fasaderna har blottade gråblå kalkstenskvadror med symmetriskt placerade strävpelare. Strävpelarna har lite olika proportioner. Sockeln är en skråkantad granitsockel, som tillkom vid den omfattande renoveringen 1892-1898. Långhuset är täckt av ett sadeltak i två fall med en kopparplåtsinklädd takryttare förskjuten åt väster. På det nedre takfallet finns takfönster/ventilation. Koret täcks av ett sadeltak. Takfallen är täckta med skifferplattor. Stuprör och ståndrännor av kopparplåt. Fönsteröppningarna är spetsbågiga med masverk av kalksten. Fönsterbågarna är av gjutjärn med färgat glas i blyspröjs med stormjärn. Solbänkar av kalkstensskivor. Det finns två portaler på den östra gaveln, varav den södra är huvudingången, med kopparplåtsinklädda portar med dekorativa blomornament. Liknande utformning har även portarna vid västra delen av långhusets södra sida. Vid de östra portalerna finns inristningar, nischer samt inskriptioner i murverket. Mellan de två östra portalerna finns på fasaden spår efter ett tidigare takfall. Det härrör sannolikt från en utvändigt sakristiebyggnad, som uppfördes i samband med att klosterkyrkan användes som

församlingskyrka då S:t Pers kyrka eldhärjades på 1550-talet. Även på den norra långsidan finns spår i fasaden efter olika tillbyggnader. Dessa har tillhört klosterbyggnaderna. I den norra strävpelaren på östra fasaden går en murtrappa till långhusvinden med ingång inifrån. Ytterligare en trappa till långhusvinden med dörr utifrån återfinns i en av strävpelarna på södra långsidan. På korets norra sida finns luckor till de invändiga biktnischerna och på den västra sidan spår efter en igenmurad dörröppning, vilket sannolikt är den västra ingång som upptogs 1829 och igensattes i samband med att den nya sakristian uppfördes 1926.

Sakristian är uppförd 1926 med kvaderhuggen kalksten och skråkantad granitsockel. Den täcks av ett pulpettak med kopparplåt. På östra sidan finns rundbågiga fönsteröppningar med bågar i ek med antikglas i blyspröjs. På södra sidan finns en ingång med en kopparplåtsklädd dörr.

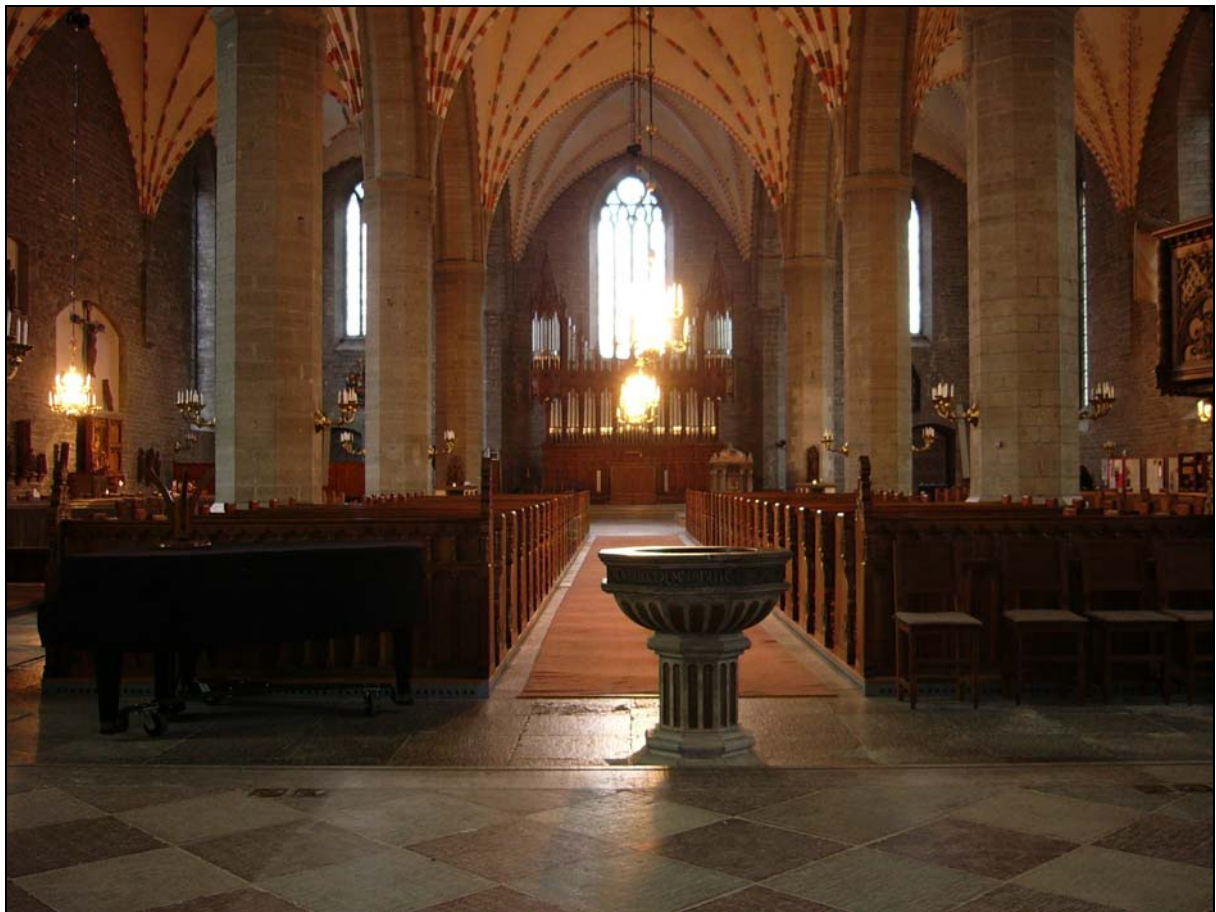
Interiör beskrivning

Långhuset har en rektangulär planform och kyrkan karakteriseras som en treskeppig hallkyrka. Kyrkan har fem travéer i vart och ett av långhusets tre skepp. Högkoret och brödrakoret ligger i väster. Golvet är lagt med kalkstenplattor med gravhällar i sidogångarna och i öster samt med några enstaka i väster. Väggarna har ett blottat murverk av grövre huggen kalksten med oregelbundna fogar. I väggarna finns ett flertal olika nischer, som haft olika funktioner bl a igenmurade öppningar från klosterbyggnaderna. Taket är välvat med stjärnvalv på åttkantiga kalkstenspelare. Valven i södra sidoskeppet är målade med rankornamentik, medan de övriga har en enklare ribbdekoration. Portarna i öster och söder har en likartad utformning och härrör sannolikt från 1890-talets renovering med brungråmålad spontad panel med profilerade diagonal reglar. Fönstren saknar innanfönster.

Bänkinredningen är öppen i fyra kvarter med ett upphöjt trägolv. Den tillkom vid renoveringen på 1890-talet och är av ek i nygotik. Predikstolen är placerad vid den främre södra pelaren och är av ek i nygotik från 1890-talet. Dopfunten av kalksten är tillverkad 1584 av Peter de la Roche, en av Vadstena slotts stenhuggare. Den är centralt placerad framme vid koret. Nummertavlorna är moderna, enkla och gråmålade. Orgelverket med fasad av ek i nygotik är från 1890-talet och placerad vid långhusets östra gavel. Utmed väggarna finns dekorativt utformade skydd för radiatorerna, som även bildar sittbänkar.

Vid långhusets norra långsida är ett litet kapell inrättat med bl a det sk Rosenkransaltaret, vilket är ett nordtyskt altarskåp från 1500-talets början. I långhuset finns en rad specifika inventarier av mycket hög klass, däribland den heliga Birgittas relikskrin. Vidare finns i den östra delen ett gravmonument över hertig Magnus, d.1595, Gustav Vasas näst yngste son. Monumentet är tillverkat av Hans Flemming, som var slottsbyggmästare.

Koret är uppbyggt i långhusets västra del och ligger tre trappsteg högre än långhusgolvet. Golvet är lagt med kalkstenplattor i diagonalmönster. Altaret är av kalksten med ett medeltida altarskåp, det sk Mariaaltarskåpet, som är tillverkat i Bryssel omkring 1520 och framställer Marias förhärligande. Den fristående genombrutna altarringen tillhör 1890-talets inredning i ek och nygotik med raka hörn. På södra sidan finns en ingång till sakristian, som tillbyggdes 1926. Vid den norra väggen går en trappa ner till brödrakoret eller munkkoret. Det ligger sju trappsteg lägre, ca 1 meter, och är avskilt från långhuset med stående kalkstensskivor. Golvet består av ett äldre kalkstensgolv med ett i mitten förhöjt golv med nya räfflade kalkstensplattor. Utmed den norra väggen finns fem spetsbågiga öppningar till nischer inne i muren. Dessa har tegelgolv, väggfasta kalkstensbänkar i öster och väster samt järnluckor i yttervägg. De har fungerat som biktnischer. I korets södra och västra vägg återfinns mindre

nischer i muren, vilka har tolkats som bokskåp. I den västra väggen finns även spår efter två igenmurade stickbågiga muröppningar, varav den ena är den ingång som togs upp 1829. Mot väster finns Birgittaaltarskåpet uppställt. Det är tillverkat 1459 av Hans Hesse och Johannes Stenrat i Lybeck. Vid den östra väggen finns ett uppmurat altare av kalksten och vit puts. Den östra väggen är även försedd med radiatorer med dekorativa skydd i likhet med långhuset.

Sakristian når man via en enkeldörr vid korets södra del. Dörren är av ek, mörkbetsad med tidstypisk röd- och svartmålad list runt kanterna. Sakristian ligger fyra trappsteg lägre än koret. Golvet är av ekparkett med en kalkstensfris. Väggarna täcks av skåpsinredning, som sannolikt är original men med senare, troligen på 1980-talet, utförd målning i ljusgrön lasering. Liggande textilförvaring tillkom 1983. Fönstren är rundbågiga, kopplade med antikglas i blyspröjs i ytterbågen. I det yttre södra rummet finns vaktmästarelokaler m m samt trappa till källare och pannrum.

KULTURHISTORISK BEDÖMNING

Klosterkyrkan och kyrkogården utgör tillsammans med det forna kungapalatset och hela det muromgärdade klosterområdet en helt unik miljö med mycket stora kulturhistoriska värden. Området ingår även som en väsentlig del i den för kulturmiljövården riksintressanta miljön i Vadstena.

Kyrkogården

Den kulturhistoriska bedömningen kompletteras efter avslutad kyrkogårdsinventering.

Kyrkobyggnaden

Vadstena klosterkyrka intar såväl historiskt som arkitektoniskt och antikvariskt en särställning bland landets medeltida kyrkor. Kyrkans murar, med undantag av sakristian, tillkom under medeltiden och utgör med bl a sina stenhuggarmärken en ovärderlig källa till kunskap om medeltidens stenbyggarkonst. Det skriftliga källmaterialet och nedteckningarna av den heliga Birgittas uppenbarelser ger kyrkobyggnaden ytterligare en dimension. Uppförandet av Vadstena kloster och klosterkyrka var det största byggnadsföretaget i Östergötland under senmedeltiden. Den avancerade arkitekturen med valvslagning i tegel kom att inleda en ny epok i kyrkornas valvslagning. Korets enkla kryssvalv, slaget 1398, och långhusets stjärnvalv från 1420-talet med dess kalkmåleridekor fick många efterföljare.

Klosterkyrkan utgör även en av landets främsta kyrkobyggnader med avseende på bevarade träskulpturer från medeltiden. De speglar den medeltida skulptur- och bildtraditionen som

utvecklades i nord- och västeuropa samt i Sverige. Träskulpturerna utgör en ovärderlig konsthistorisk skatt, samtidigt som vi genom dem kan få en god uppfattning om senmedeltidens religiösa föreställningsvärld. Likaså utgör de talrika gravhällarna, gravmonumenten och begravningsvapnen en ovärderlig källa till kunskap om äldre tiders bildvärld och begravningsstraditioner.

Den fasta inredningen, som bl a bänkar, predikstol, altarring och orgel tillkom vid den omfattande restaurering som utfördes under ledning av arkitekt Gustaf Petterson mellan åren 1892 och 1898. Pettersons ambition att lyfta fram ålderdomlighet och primitivitet som eftersträvansvärda kvaliteter var ovanligt i restaureringssammanhang vid den här tiden. Hans tillägg i kyrkan har därigenom stora arkitektur- och restaureringshistoriska värden.

Sammanfattning

- Klosterkyrkan och kyrkogården utgör tillsammans med det forna kungapalatset och hela det muromgärdade klosterområdet en helt unik miljö med mycket stora kulturhistoriska värden.
- Kyrkan är en av de bäst bevarade medeltida klosterkyrkorna i landet. Kyrkobyggnaden som helhet utgör ett nationellt kulturarv. Att bevara kyrkobyggnaden i sin nuvarande skepnad med den information den bär på är en viktig uppgift i arbetet med att förvalta de kulturhistoriska värdena. I stort sett alla delar av kyrkorummets inredning är omistliga komponenter i kyrkans nuvarande helhetsgestaltning.
- Kyrkans uppförande enligt den heliga Birgittas anvisningar och den starka kopplingen till henne som person gör även kyrkan till ett internationellt kulturarv.

HÄNDELSELISTA

Förteckningen gör inga anspråk på att vara komplett. Den bygger enbart på nedan redovisade källor och kan i framtiden komma att revideras.

- 1349 Birgitta påbörjar sin pilgrimsfärd till Rom för att få påvlig stadfästelse av den nya ordensregeln. (IA)
- 1370 Urban V utfärdade den bulla som tillät grundandet av ett kloster i Vadstena. (IA)
- 1373 Birgitta avled den 23 juli. (IA)
- 1386 Begravning av drotsen Bo Jonsson Grip. Den första kända begravningen i kyrkan, sannolikt i det provisoriska träkapellet. (RB)
- 1388 Brand – Klosters första provisoriska träkapell förstördes till stora delar i en eldsvåda. (IA)
- 1388 Nybyggnad – sannolikt uppfördes ett nytt träkapell. (IA)
- 1391 Helgonförklaring av Birgitta den 7 oktober. (AA)
- 1393 Kyrkan, sannolikt avses koret, stod färdig för translationen av den heliga Birgittas relikier. (BR)
- 1398 Nybyggnad - interiör munkkoret valvslogs med kryssvalv av tegel av Johan murmästare. (IA)
- 1405 Invigning, kor. (IA)
- 1414 Nybyggnad – långhusets murar stod färdiga. (IA)
- 1416 Nybyggnad – pelarna började resas i långhuset. (IA)
- 1418 Nybyggnad, exteriör, koppartak började läggas på långhustaket. (IA)
- 1420 Nybyggnad – stjärnvalven slogs i långhuset. (IA)
- 1420-tal Specifika inventarier – Triumfkrucifix, troligen utfört av den lybeckske bildhuggaren Johannes Junge. (AL)
- 1430 Invigning - Hela kyrkan. (BR)
- 1390-1440 Nybyggnad – Kyrkan i sin helhet.** Treskeppig hallkyrka uppförd av kalksten. Rektangulärt långhus med ett lägre och smalare rakslutet kor i väster. 35 stenhuggare, några verksamma vid byggnadshyttan vid Linköpings domkyrka deltog i arbetet. (BR, EGT)
- 1442 Invigning – Huvudkoret med högaltaret invigdes till aposteln Petrus. (AL)

- 1445 Specifika inventarier - 12 altaren för de 12 apostlarna byggdes. (IA)
- 1446-1455 Ändring, ombyggnad - Taket reparerades och höjdes och försågs med en takryttare med plats för klockor. Byggmästare Övid. (IA)
- 1459 Specifika inventarier - Birgitta-altarskåpet, tillverkat av Hans Hesse och Johannes Stenrat, för det år 1459 nyinvigda Birgittaaltaret i öster. (AL, EGT)
- 1520 Specifika inventarier – Högaltarets Mariaaltarskåp tillverkat av Brysselmästaren Jan Borman den yngres verkstad omkring 1520. Tjänade som altarprydnad för högaltaret i S:t Pers kyrka. (AL, EGT)
- 1549-1550 Ändring, ombyggnad, interiör, Munkkonventets upplösning ledde till att det f d munkkoret användes som gudstjänstlokal för systrarna. Sannolikt revs nunneläktaren i samband med detta. (AA)
- 1550 Ändring, ombyggnad – då stadskyrkan S:t Per eldhärjats flyttades församlingens gudstjänster över till klosterkyrkan som ändrades för luthersk gudstjänst. Den försågs med kyrkbänkar, och högaltaret flyttades till kyrkans östra del och ett kor inreddes här. Återflyttning till S:t Pers kyrka 1577. (IA)
- 1550- Nybyggnad – sakristia uppförd mellan de två strävpelarna på östra gaveln, sannolikt riven på 1800-talet. (IA)
- 1577 Ändring - Stadsförsamlingen återflyttade till S:t Per. (IA)
- 1580 Vårfrukorets läktare störtade ner i samband med vigseln mellan Johan III:s dotter Sofia och Pontus de la Gardie. (AA)
- 1584 Specifika inventarier – dopfont av kalksten utförd av Peter de la Roche, en av Vadstena slotts stenhuggare. (EGT)
- 1595 Tagen ur bruk. I samband med hertig Magnus jordfästning i klosterkyrkan lät Hertig Karl stänga klostret och nunnorna fördrevs. Klosterkyrkan stod därefter oanvänd under större delen av året i drygt 200 år. (IA)
- 1599 Specifika inventarier – monument över hertig Magnus av Östergötland, d 1595. Utfört av byggmästare Hans Flemming. (RB)
- 1625-1675 Fast inredning – predikstol, renoverad 1682. (AA)
- 1626 Specifika inventarier – Storklockan gjuten av material från en 1573 gjuten klocka. (EGT)
- 1670 Teckning av Elias Brenner. (IA)
- 1673-1675 Renovering av takstolarna ev en förhöjning av en äldre takstol. Byggmästare Martin Schmidt. (IA)

- 1682 Renovering – fast inredning, predikstolen renoverad av Johannes Werner d y. (AA)
- 1692 Ändring, restaurering - rivning av de medeltida tegelläktarna och delvis förnyad inredning, bl a bänkinredning efter förslag från Nicodemus Tessin d y genom riksänkedrottning Hedvig Eleonoras försorg. (IA)
- 1692- Ändring, ombyggnad, interiör, munkarnas forna sakristia började användas som uppsamlingsrum för medeltida altarskåp mm, den s k ”beläteskammaren”. (AA)
- 1698 Specifika inventarier – Mellanklockan omgöts 1698 av Gerhardt Meyer i Stockholm, innehållande malm från Vadstena klostrets klockan, gjuten första gången 1392. Även lillklockan omgjuten 1698 av G Meyer. (EGT, AA)
- 1782 Uppmätning samt ritning till ny takkonstruktion av Jacob Wulff, Överintendentsämbetet. (IA)
- 1781-1786 Ändring, ombyggnad, exteriör, Långhusets tak ombyggdes till ett flackt sadeltak utan takryttare. Virke från den gamla konstruktionen återanvändes. Kopparplåten omsmidde och gjordes tunnare. (IA)
- 1799 Taket och fönsterrutorna skadas svårt i vinterstormarna. (IA)
- 1802-1810 Ändring, restaurering, exteriör. Reparation av taket, kopparplåten ersätts av takspån, nya fönster. Förslag av arkitekt P W Palmroth ? (IA)
- 1806 Teckning J F Kock. (IA)
- 1807 Ändring, ombyggnad, Rivning av den utvändiga sakristian vid brödrakorets sydmur, även kallad Bilder- och Beläteskammaren, de föremål som inte sattes upp i kyrkan flyttades upp på kyrkvinden. Ny sakristia inrättades invändigt vid mittskeppets östgavel med särskilda fönster i östmuren, den utdömdes och återuppfördes ca 1830, revs på 1890-talet och fönstren murades igen. Reparation av strävpelarna. Arkitekt Carl Fredrik Blom, Byggmästare Johan Holmberg. (IA, AA)
- 1829 Ändring - Den 20 april 1829 började gudstjänsterna i klosterkyrkan i dess nya egenskap av stadens församlingskyrka. Inventarierna från den rivna S:t Perskyrkan överflyttades. (IA, AA)
- 1829- Ändring, ombyggnad, en ny port togs upp för menigheten på västra sidan av det forna munkkoret. Kyrkans medeltida högaltare togs bort för att ge plats för orgeln. (AA)
- 1829-1830 Den inbyggda sakristian vid långhusets östgavel ersattes av en ny på samma plats, revs 1892. Sannolikt byggmästare Abraham Nyström. (IA)
- 1833 Fast inredning – orgelverk tillverkat av orgelbyggaren Gustaf Andersson, Stockholm, orgelfasad ritad av arkitekten CG Blom med dekor utförd av hovbildhuggaren Axel Fahlkrantz i Stockholm. (AA)

- 1848 Teckningar av C G Brunius. (IA)
- 1862 Ändring, ombyggnad, nytt fönster med glasmålning i järnbåge i östfönstret. Kalkrapningen på innerväggarna börjar nedknackas. Byggmästarna August och Robert Nyström. (AA, IA)
- 1864 Ändring, ombyggnad, nya sidofönster med glasmålningar. Byggmästarna August och Robert Nyström. (AA)
- 1873 Besiktning och restaureringsförslag upprättades av arkitekt Per Ulrik Stenhammar. Ej utfört. (IA)
- 1881 Besiktning och förslag till restaurering till byggnadens ”fullständiga och stilenliga återställande”. Arkitekt Claes Grundström, Överintendentsämbetet. Förslaget realiserades i reviderat skick på 1890-talet. (IA)
- 1892-1898 Ändring, ombyggnad, exteriör, sadeltaket från 1790-talet påsalades och gavelröstenas murverk höjdes och den nuvarande takformen tillkom och den kopparklädda takryttaren över långhusets västra del uppfördes, dvs ett partiellt återställande av takets tidigare karaktär, dock med skiffer som taktäckningsmaterial. En skråkantad granitsockel tillfogades runt hela kyrkan. Arkitekt Claes Grundström, Gustaf Petterson. Byggmästare Magnus Peter Svensson, Lars Emanuel Petersson. (IA)
- 1892-1898 Ändring, restaurering. Omfattande restaurering efter reviderat förslag av Överintendentsämbetets arkitekt Claes Grundström och under ledning av arkitekt Gustaf Petterson, som gav klosterkyrkan dess nuvarande utseende. Altaret placerades i väster, och kyrkans inredning med glasmålningar, predikstol, skrank, etc gavs en historiserande, gotisk karaktär. Orgel, predikstol, bänkinredning och altarring tillverkades av snickaren CG Petterson och skulptören A Stenström från Skara. Glasmålningar tillkom i långhusets och munkkorets västra fönster, efter kartong av Reinhold Callmander. Nya ytterportar av trä med utvändig kopparklädsel. Den södra porten, som var igenmurad, återöppnades. Det forna munkkoret förvandlades till sakristia. Birgittaaltaret revs. Väggarnas puts nedknackades. Kyrkans samling av medeltida skulpturer fördelades över kyrkorummet placerade på piedestaler. Två biktnischer rekonstruerades. Högaltaret i väster uppmurades av äldre kalkstensskivor. (IA, AA, EGT, BR)
- 1896 Fast inredning – Nytt orgelhus av ek i nygotisk stil efter ritningar av arkitekten Adrian Crispin Peterson. Till fasaden hörde ett orgelverk från 1833, som ombyggdes av orgelbyggare Johannes Magnusson, nytt verk 1933. (AA)
- 1920-1929 Teknisk insatallation – värmeanläggning med lågtrycksånga. (IA)
- 1922 Ändring, ombyggnad, interiör, golvet omlades helt eller delvis i långhuset. Bo Jonsson Grips grav undersöktes och det fastställdes att han ligger begravd i kyrkan. (Motala Tidning 2002-09-21)
- 1926 Nybyggnad, sakristia – söder om koret, samma placering som den år 1807 rivna medeltida sakristian. Uppförd efter ritningar av arkitekt Erik Fant. (IA)

- 1926 Ändring, ombyggnad, interiör, bänkgavlarnas gavelkrön avlägsnades. (AA)
- 1926-1935 Ändring, ombyggnad, interiör, den inbyggda sakristan i munkkoret avlägsnades. (IA)
- 1929 Utgrävning av klosterruinerna och iordningställandet av en ”ruinpark”. (Östgöta Bladet 1929-11-12)
- 1930 Teknisk installation – elektrisk belysning. (Östgöta Bladet 1930-08-23)
- 1933 Ändring - Fast inredning – Nytt orgelverk av Setterquist & Son, renoverat 1958. (EGT, AA)
- 1935-1936 Ändring, ombyggnad, inredning av och takskydd för nya sakristian samt återställande av den nuvarande sakristian till det s k brödernas kor. Igensättning av porten på den västra gaveln. Ritningar av byggmästare Emil Nilsson, Vadstena. (Östgöta Bladet 1935-11-04.)
- 1939 Vård/underhåll, exteriör, strävpelarnas avsatser intäcktes med blyplåt. (Östgöta Bladet 1939-04-19)
- 1950 Fast inredning – kororgel byggd för kapitelsalen i nunneklostret av Nils Hammarberg, Göteborg. (AA)
- 1956-1969 Byggnadsarkeologisk undersökning och restaurering– under ledning av Iwar Andersson. (IA)
- 1958 Ändring - Fast inredning – Omfattande modernisering av orgeln av Mårtenssons orgelfabrik. (EGT, AA)
- 1962-1969 Teknisk installation – nytt värmesystem. (ÖLM)
- 1975 Utredningsförslag av fukt- och temperatursituationen i murverket mm. Arkitekt och professor Nils Ahrbom. (ÖLM)
- 1978-1983 Ändring, restaurering –Långhusets yttertak omkläddes med kopparplåt. Hängrännor och stuprör uppsattes. Ahrbom & Kask Arkitekter AB ? (IA, EGT, ÖLM)
- 1983 Arkitekturbunden utsmyckning - Valvens medeltida målningar framtogs och rekonstruerades delvis.
- 1983 Teknisk installation – Underhåll och förbättringar av brandskydd och värmesystem, uppvärmning med varmvattensystem. (IA)
- 1983 Specifika inventarier – skåp för textilförvaring i sakristian. (Motala Tidning 1983-07-06)
- 1990 Renovering, interiör, renovering av Rosenkransaltaret. (Motala Tidning 1990-10-13)
- 1992 Utredning om fuktskador i kyrkan, utförd av professor Ove Hidemark och Christer Berggren. (Motala Tidning 1992-11-28)

- 1993 Vård/underhåll, interiör, golvet i södra skeppet bröts upp p g a av att luftfickor bildats under kalkstensplattorna. (Motala Tidning 1993-01-22)
- 1993 Vård/underhåll, exteriör, översyn och reparation av yttertakets skifferplattor samt plåtavtäckning mm. (ÖLM)
- 1994 Vård/underhåll, exteriör, sakristians spåntak omlades med kopparplåt. (ÖLM)
- 1995 Vård/underhåll, exteriör, omfogning av murarna på långhusets södra sida och större delen av östra gaveln mm. Stenhuggarn´ i Motala. (ÖLM)
- 1996 Specifika inventarier – återuppsättandet av en altarskiva på den sydöstra pelaren, där den lär ha funnits före 1890 års renovering. (ÖLM)
- 1998 Ändring, ny flyttbar bänkinredning vid Rosenkrantsaltaret samt reversibelt förråd i kyrkorummets nordöstra hörn. Arkitekt Per Rydberg, Vadstena. (ÖLM)
- 1999 Teknisk installation – ny högtalaranläggning, upprättad av Alton Arkitekter AB. (ÖLM)
- 2000-2005 Fast inredning – ny försäljningsdisk, ritad av arkitekt Per Rydberg, Vadstena. (ÖLM)
- 2004 Teknisk installation – styr-, regler- och övervakningsanläggning. (ÖLM)
- 2005- Fast inredning – kororgel, ritad av arkitekt Ove Hidemark, Stockholm. (ÖLM)

Förkortningar

- AA – Andersson, Aron, Vadstena klosterkyrka, II Inredning, Sveriges kyrkor, Östergötland, 1983.
- AL – Lindblom, Andreas, Berthelson, Bertil, Vägledning i Vadstena klosterkyrka, kloster och klosterruiner. Vadstena 1976.
- BR – Bebyggelseregistret - kulturhistorisk bebyggelseinformation, Riksantikvarieämbetet; www.bebyggelseregistret.raa.se
- EGT – Tagesson, Eva och Göran, Vadstena klosterkyrka, Linköpings stifts kyrkor, 1998.
- IA – Andersson, Iwar, Vadstena klosterkyrka, 1. Kyrkobyggnaden, Sveriges kyrkor, Östergötland, 1991.
- RB – Bennet. Robert, Vadstena klosterkyrka, III, Gravminnen. Sveriges kyrkor, Östergötland, 1985.

BEFINTLIGA SKYDDSFORMER

Kyrkan och kyrkogården är skyddade enligt Lagen om kulturminnen 4 kap.
 Kyrkomiljön ingår i område av riksintresse för kulturmiljövården, Vadstena [E8]
 Vadstena, K20, är utvärderad som kulturhistorisk värdefull miljö i kulturminnesprogrammet för Östergötland, utgivet av länsstyrelsen i Östergötlands län 1983.

KÄLLOR

Andersson, Aron, Vadstena klosterkyrka, II Inredning, Sveriges kyrkor, Östergötland, 1983.
Andersson, Iwar, Vadstena klosterkyrka, I Kyrkobyggnaden, Sveriges kyrkor, Östergötland, 1991.

Bebyggelseregistret - kulturhistorisk bebyggelseinformation, Riksantikvarieämbetet;

www.bebyggelseregistret.raa.se

Bennet, Robert, Vadstena klosterkyrka, III Gravminnen. Sveriges kyrkor, Östergötland, 1985.

Lindblom, Andreas, Berthelson, Bertil, Vägledning i Vadstena klosterkyrka, kloster och klosterruiner. Vadstena 1976.

Ridderstad, Anton, Historiskt, Geografiskt och Statistiskt lexikon öfver Östergötland, M-Ö, Norrköping 1877.

Sveriges Bebyggelse, Östergötlands län, del V, Uddevalla 1948.

Tagesson, Eva och Göran, Vadstena klosterkyrka, Linköpings stifts kyrkor, 1998.

Östergötland, landskapets kyrkor. Red. Ingrid Sjöström och Marian Ullén.

Forskningsprojektet Sockenkyrkorna. Kulturarv och bebyggelsehistoria.

Riksantikvarieämbetet 2004.

Östergötlands läns kalender 1872.

Östergötlands länsmuseum arkiv

Övriga inventeringar

Sedan 2002 pågående inventering av kyrkogårdar/begravningsplatser i Östergötlands län, utförs av Östergötlands länsmuseum.

Kartor

Häradsökonomisk karta 1868-1877, Orlunda

Ökonomisk karta, 1948 och 1983, blad 8E 6j Vadstena